

Dr. Ilešič:

„Matica Dalmatinska“.

„Matica Dalmatinska“ je za svojo petdesetletnico (1862—1912) izdala o svojem razvoju spominsko knjigo, ki jo je napisal njen tajnik, zaderski profesor dr. Peter Karlič.¹

„Matica Dalmatinska“ spada med mlajše slovanske Matice. Najstarejša je „Matica Srpska“ v Novem Sadu, ki se je ustanovila l. 1826 (izprva v Budimpešti). Istega leta je sprožil misel takega književnega društva za Hrvatsko Slavonec Adam Filipović, pa to je bila le misel, ki se je izgubila v obči pustinji one dobe. Šele impulzivni Gajev ilirski pokret je dal Hrvatom Matico. L. 1842 se je razvila iz zagrebške „Čitalnice“ današnja „Matica Hrvatska“, takrat imenovana „Ilirska“. Precej pred njo (1829) so zlasti po zaslugi Palackega dobili Čehi svojo „Matico Češko“. Še dandanes deluje „Matica Moravska“ v Brnu, ki ji je začetek v letu 1852. Češka „Matice lidu“ je iz l. 1867.² Za Čehi pridejo na vrsto Lužiški Srbi, ki imajo „Maćico Serbsko“ iz l. 1847.³ Burno leto 1848 je rodilo „Gališko-rusko matico“. Žalostno zgodovino je imela slovaška „Matica Slovenska“, ki se je ustanovila v Turčanskem Sv. Martinu leta 1862; že l. 1875 jo je ogrska vlada razpustila ter ji premoženje zasegla. Najmlajše društvo tega imena je „Matica Srpska“ v Dubrovniku, ustanovljena 1909, stoječa pod pravoslavno-cerkveno upravo. Malo pozneje so si ustanovili Bolgari v Turčiji posebno „Matico“, namenjeno pač zlasti za Macedonijo, ki je tudi izdala nekoliko publikacij, katero pa so najbrž zadušili pred tremi leti vojni dogodki. Po svojem značaju in delovanju je „Maticam“ podobna „Srpska književna zadruga“.

Eno leto mlajša od bivše slovaške in od „Matice Dalmatinske“, je bila ljubljanska „Matica Slovenska“ (1863). Baš nastanek „Ma-

¹ Matica Dalmatinska. Dio I. - III. U Zadru 1913. Izdala „Matica Dalmatinska“. V 80. 202 str. Osem slik. — Prvi del, to je zgodovina „Matice Dalmatinske“ do l. 1865, je izšel zase že 1907.

² Ne književno, ampak šolsko-obrambno društvo je češka „Matice školska“. Pedagoško društvo je „Komenského evaňgelická matice“. Primeri „Slovensko šolsko matico“.

³ Ob njeni petdesetletnici ji je napisal zgodovino dr. A. Muka: „Zapiski Maćicy Serbskeje v Budyšinje.“

tice Dalmatinske“ je bil najbrž končni povod, da se je ustanovila v Ljubljani „Matica Slovenska“ (Grafenauer, Zgodovina II., 79).

Ko smo hoteli pisati zgodovino „Matice Slovenske“, smo prejeli zgodovino njene dalmatinske vrstnice.

Prva doba „Matice Dalmatinske“ je tesno združena z imenom dr. Božidara Petranovića, roj. l. 1809 v Šibeniku. L. 1848 je bil Petranović izvoljen v državni zbor in sredi vrtinca takratnega političnega in slovanskega življenja je v praškem časopisu „Lipa Slovanska“ priobčil oglas o nameravani ustanovitvi „Matice Dalmatinske“ ter prosil Čehe, naj bi denarno prispevali za njo, češ od ubogih svojih slovanskih zemljakov se ne more nadejati denarne pomoči. Nabral je pač nekaj denarja, a absolutizem, ki je kmalu prišel, ni dopustil, da bi se stvar ugodno dalje razvijala ali udejestvila. Od l. 1853 dalje je bila nabrana vsota deponirana pri „Matici Ilirski“ v Zagrebu. Z l. 1860 so nastale svobodnejše razmere ter se je 27. julija 1862 končno ustanovila „Matica Dalmatinska“ s sedežem v Zadru. Za predsednika je bil „enoglasno brez glasovanja“ izbran pravoslavni dr. Petranović. Odbor je imel takoj neprilike: podpredsednik prof. dr. Pulić je bil 1863 premeščen na Tirolsko, dr. Mihovilu Klaiću in popu Ivanu Danilovu je bila odpovedana profesorska služba na gimnaziji v Zadru, istotako pesniku Jovanu Sundečiću, ki je bil že deset let pomožni učitelj bogoslovja v Zadru. Petranović je umrl l. 1874 v Benetkah. Sledečega leta je bil izvoljen za predsednika znani politik dr. M. Klaić, ki je predsedoval Matici 20 let. Od 1896 so se v predsedništvu vrstili duhovnik prof. Mate Nekić, prof. Marcel Kušar, Pavel Relja pl. Ohmučević in dr. Dragomir pl. Dominis. Leta 1907 je prevzel predsedništvo književnik R. Katalinić-Jeretov, a 1910 dr. Pero Klaić (sin Mihovilov); po njegovi smrti je bil 1911 za predsednika izvoljen duhovnik dr. Mirko Perković.

Kakor „Matica Slovenska“ je začela tudi „Matica Dalmatinska“ svoje delo s „Koledarjem“ (1863), ki ga je izdajala trajno; včasih je bila to edina publikacija. L. 1865 je prvič izdala „Narodne pjesme“, ki so doživele sedem izdanj; to je bila pač njena najbolj uspela knjiga. L. 1867 je priobčila „Viški boj“, pesnitev Črnogorca Save Martinovića o slavodobitnem boju pod Visom, a 1868 Njegušev „Gorski venec“. Nato se je Matica obrnila k praktični vzgoji naroda ter prirejala prevode angleške, italijanske in francoske knjige. Politično-upravnim svrham so služile knjige: „Ručna knjiga za občinare, za občinske upravitelje i perovodje“ (1868), „Hrvatski perovodja“ (1869), „Tumač za činovnike“ (1872). L. 1897 je Matica začela iz-

dajati „Pučku knjigu“ (v dveh letih pet zveščičev) z namenom, da pospešuje živinorejo, čebelarstvo, sadjarstvo itd.

L. 1907 se je smer delovanja obrnila; tega leta sta z Matično podporo izšli Vojnovičeva „Smrt Majke Jugovića“ in Tresičev potopis po Ameriki „Preko Atlantika do Pacifika“; l. 1909 je Matica izdala Schubertovo „Geologijo Dalmacije v hrvatskem prevodu“, l. 1910 predavanje Ivana Lupisa: „O iseljivanju našeg naroda i o Americi“, l. 1911 Tresičevo dramo „Život kralja Hiruda“, predavanje dr. Kučere: „Iz velikog i malog svijeta“, l. 1912 Karličevo študijo „Kraljevski Dalmatin 1806—1810“ in knjižico o „Filokseri“. S tem letom pa se je še izvršilo književno ujedinjenje z „Matico Hrvatsko“ v Zagrebu.

Kakor je razvidno iz tega pregleda, ni bilo Matično književno delo bogato, več let jo je reševal „Koledar“. Po l. 1904 Matica ni izdala dve leti ničesar; niti skupščine niti odborove seje takrat niso bile sklepčne. Že naglo menjavanje predsedništva (bilo je v zadnjih 20 letih 7 predsednikov) kaže, da v Matici nekaj ni bilo v redu. Mnogo načrtov je ostalo na papirju. L. 1863 in iznova 1869 se je sprožila misel, izdati kratko jugoslovansko zgodovino ali nadaljevanje Kačića, dvakrat: „Zemljepis“ za ljudstvo; l. 1871 se je predlagalo, naj bi se izdelal topografski imenik in imenik rodbinskih in osebnih imen Dalmacije v obliki slovarja. L. 1872 je poseben odbor sestavil osnovo „Poljedelske knjige za ljudstvo“; razpisala se je nagrada, a na rokopis se je čakalo zaman. Dvakrat je bil z Matico v zvezi književno-poučni list. Od l. 1884—1887 in 1891—1894 je njen tajnik Šimić izdajal „Iskro“. L. 1901 pa je Matica sama začela izdajati književno-znanstven časopis „Glasnik Matice Dalmatinske“, bolj znanstven nego zabaven in zato malo popularen; prenehal je že l. 1904.

Na glavnih skupščinah in odborovih sejah so se stavili razni predlogi, kako „Matici“ pomoči. Včasih so se taki predlogi izročili kakemu pododboru in se s tem pokopali; razpisale so se nagrade tudi za povesti, a enkrat dve leti ni bilo nikakega odziva. Spričo raznih takih programskih debat se je oglasila tudi beseda, češ programov imamo dovolj, ali tistih ni, ki bi jih izvajali. Tajnik Mate Nekić je l. 1878 rekel: „Dajte mi narodne šole, dajte mi ljudi v takem položaju, da se morejo izključno s knjigo baviti, in dam vam brez programa vsako leto jerbas matičnih knjig za pouk in zabavo“. Včasih se je iskala rešitev v predlogu, da naj se zvišajo honorarji, pa bo vse dobro, drugič zopet se je naglašala malobrojnost naroda,

zlasti rodoljubne inteligence, italijanski značaj Zadra itd. Ko se je na skupščini l. 1882 zopet trdilo, da se vse Matično delo vrti ob „Koledarju“ ter so se iznova iskali vzroki stagnacije, je vstal znani učenjak don Bulić in je predlagal, naj „Matica Dalmatinska“ stopi v zvezo z „Matico Hrvatsko“ v Zagrebu ter ji predlaga stvarno ujedinjenje obeh društev: „Matica Dalmatinska“ naj izroča za določeno dobo svoje dohodke „Matici Hrvatski“, ta pa naj poleg svojih knjig iz onih dohodkov izda še knjige pod naslovom „Matice Dalmatinske“. Razvile so se dolge debate. Ker se Bulićevemu predlogu ni dalo stvarno prigovarjati, so pa njegovi nasprotniki stvar „motali sem in tja“ tako dolgo, da je predlog končno propadel. Kazimir Ljubić je vprašanje iznova sprožil na skupščinah l. 1889 in 1891 ter je tega leta s predlogom tudi prodril, ali končno iz vsega vendarle ni bilo nič. Morali so priti novi časi in novi ljudje. Marca meseca 1910 je odborovi seji „Matice Dalmatinske“ prisostvoval tajnik „Matice Hrvatske“ dr. Bazala, par tednov pozneje tajnik „Matice Dalmatinske“ dr. Karlić glavni skupščini „Matice Hrvatske“; l. 1911 je prišel v Zader predsednik „Matice Hrvatske“ dr. Oton Kučera in uspeh teh dogovorov je bil popoln: v svojem stvarnem delu sta se instituciji zlili, dasi obstoja „Matica Dalmatinska“ formalno in denarno dalje.¹

Čitajoč zgodovino „Matice Dalmatinske“ dobimo vtis, da se je društvo malone ves čas borilo le s svojim siromaštvom, torej le za svoje življenje; kulturnih borb v njem ni bilo, ali vsaj niso probijale na dan. V svojih odborih je imela Matica tudi pravoslavne; pravila ji dopuščajo enako latinske kakor cirilske črke. Kulturnih bojov med naprednimi idejami in konservativnostjo ne zaslediš v Karličevi zgodovini. Take stvari so se najbrž tudi v društvu samem le zadušale in zamolčale; gotovo pa je, da je imel predsednik Katalinić konservativne kroge proti sebi in da je zato odstopil. Kar se tiče pozitivnih programov, opazamo starejšo v bistvu materialnopoloučno smer in novejšo smer, ki meri na stran nacionalne beletristike. O prvi smeri bi za drugo polovico prošlega stoletja sodili, da je bila prav umestna, razmeram primerna in zato tudi potrebna; čudno se pri tem zdi na prvi hip, da Matica ni takrat bolje uspevala. Misel sama na sebi je bila dobra, ali vsaka misel je v realizaciji plodovita le, če so ji ostale okolnosti prijazne. Takih

¹ Vse točke dogovora so odtisnjene tudi v „Letopisu Mat. Slov.“ za leto 1912, str. 43—45. — Nedotakljiva glavnica Matice Dalmatinske je koncem 1912 znašala 82.400 K.

okolnosti pa v takratni Dalmaciji ni bilo; med nje spada predvsem šolstvo, znanje čitanja in pisanja. Uspehi Matičnega delovanja bi nam bili jasnejši, ko bi nam dr. Karlič natančneje slikal ves kulturni milijê Dalmacije one dobe, zlasti razvoj šolstva in čitalniškega življenja. Taka izvajanja bi bila bolj potrebna nego na pr. slikanje razvoja narodnega preporoda v banovini, ki je za naš predmet le posredno važen, ali naštevanje šolskih banovinskih knjig za Bachovega absolutizma. »Matica« si je rano štela v zaslugo, da je med izobraženci pospešila pravilno rabo književnega jezika. Gori omenjeni spisi upravnopolitičnega značaja so imeli predvsem jezikovno svrhu. L. 1898/99 se je mislilo na izdajanje pravniške terminologije.

Slovcem poročati o zgodovini »Matice Dalmatinske« je bilo potrebno, zakaj dosle se je o njej pri nas vedelo le prav malo. Dalmacija nam je bila že vsled svoje zemljepisne ločenosti še bolj tuja kakor banovini; saj se je tudi o slovenskih razmerah vedelo v Dalmaciji do najnovejših časov prav malo. Vobče pa tudi delo »Matice Dalmatinske« ni bilo tako silno, da bi moglo zbuditi pozornost. Le čisto vnanji so stiki, ki jih nahajam med Slovenci in njo. Ko je l. 1848 Petranović sprožil misel o »Matici Dalmatinski«, je pomoči poprosil tudi Bleiweisovo »Slovensko društvo« v Ljubljani, a to prošnji ni moglo ugoditi, ker je takrat nabiralo prispevke za Jelačičevo vojsko. Z bogatim darom pa se je »Matice Dalmatinske« (1867) spomnil Matija Debeljak, profesor nemškega jezika v Benetkah, Milanu in Vidmu. 70.000 fl je ostavil v prosvetne svrhe: eno petino »Matici Dalmatinski«, po eno petino »Matici Slovenski« in »Družbi sv. Mohorja«, dve petini jugoslovanskemu vseučilišču, ko se ustanovi v Zagrebu. »Matica Dalmatinska« je prejela 11.000 fl. Odbornik »Matice Dalmatinske«, Stjepan Buzolić je s pesmijo proslavljaj slovenskega mecena. Pavlinovičeva knjiga »Radišu Bog pomaže« je posvečena Debeljakovemu spominu. Pozneje ne nahajam nobenih stikov do najnovejših let, ko smo si osebni znanci segali v roke.

